

Döwrüñ depesindäki Türkmen

Category:

Aýdym-saz

sungaty, Filosofiýa, Kitapcy, Psihologiya, Publisistika, Romanlar, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Döwrüñ depesindäki Türkmen

DÖWRÜÑ DEPESINDÄKI TÜRKMEN

Ýurt gadyryny ýat illerde aýraçylyk çekenden soraň! Watan gadyryny bakna ýurtta kibtini gysyp erkinden, hukugyndan mahrum bolandan soraň! Il gadyryny Magtumguly Pyragydan soraň! Bir asyr gowrak dowam eden baknalygyň hupbatyny türkmen-seljuk imperiýasyndan soňky öten ýedi-sekiz asyryň dowamynda hem gören däldiris!

Gökdepe galasynyň pajygasy, Daşoguzdaky bigünä gyrgynçylyklar, günbatar ýomutlaryndaky bolan gandöküşikler tutuş halkymyzyň ozal görmedik aýylganç pidasydyr!

Eýýäm XIX asyryň soňky çärýeginde dinsizlikden, erksizlikden gutuljak bolup, musulman ýurtlaryna göçe-göçlükde näçe garagöz türkmen gitdikä? Rewolýusiyanyň öňýany ruhy oýanyp, basybalyjylaryň garşysyna Eziz han, Jüneýit han ýaly onlarça ululy-kiçili hanlaryň tugunyň astynda göreşip, başyn goýan türkmenleriň sany näçekä?

Yñdarma türkmenlerjň bir toparyna ýarag berip "sen gyzyl", beýleki toparyna "sen ak" diýip gurlan gyrgynçylyklarda heläk bolan watandaşlarymyzyň sany näçekä?

Tutuş baýlygyny alyp, daşary ýurtlara aşan, sürgün edilen, atylan, gyrlan türkmenleriň takyk sany näcekä?

Watançylyk urşunda ýat topraklarda Watan diýip baş goýan türkmenleriň sany näcekä?

Alla bilyär!

Ýöne şol ýigitleriň ählisi jem bolup, biziň Garaşsyz, Bitarap Türkmenistana bolan söýgimizi, hyrujymyzy, gadyrymyzy kesgitleyär.

Garaşsyz Watan üçin berlen pidalaryň hetdi-hasaby ýokdur.

► DÜNYÄNI GÖTERGEN OGUZ

Paýtagtymyzyň iň güzel meýdançasynda, ýüreginde Yeri göterip duran öküziň heýkeli bar. Goja Şaryň üstünde-de Saparmyrat Türkmenbaşynyň heýkeli.

Bu ajaýyp ýadygärlik 1948-nji ýıldaky nägehan betbagtçylyk – ýer titremesi zerarly ýüz müňlerçw gurban bolan ildeşlerimize goýuldy. Bu diňe bir mukaddes ýadygärlik däl. Ol Ýer şaryny göterip duran Öküz ýadygärligi – klassyka! Türkmen heýkeltaraşlyk sungatynyň ajaýyp nusgasy. Men ol ýadygärligiň töwereginde aýlanyp, kemsiz synlap, oňa göz ýetirdim.

Aňrsy geçmişiň garaňkylyklarynda ýitip gidýän taryhmyzyň bize gelip ýeten bölegi, esasan, Oguz handan başlanýar. Oguz hanyň imperiýasyna, onuň ogullarynyň, agtyklarynyň ýigrimi dört bolmagynyň, olaryň hem her birine bir tagma – gerb berilmeginiň, olaryň durmuşdaky, harny ýagdaýdaky orunlarynyň kesgitlenmeginiň aňrsynda örän ullakan taryh ýatyr.

Oguz han tagty-taraj edip, beýlesine geçirip, sagat ýaly sagdyn işleýän döwlet gurupdyr. Şondanam halkymyzyň şejeresi başlanýar. Şol zamanlar Amyderýanyň adynyň 0ks – Oguz, Azow deňziniň, Hazar deňziniň, Köpetdagynyň, beýleki ençeme geografiki birlikleriň adynyň oguz bolmagy ýöne ýere däl! Oguz dünýäniň eýesi, oguz dünýäniň ykbalyny göterip dur.

Oguzlaryň oturymly bölegem, çarwa bölegem bolupdyr. Çarwa bölegi asmanda Oguz ýyldyzlar topary göründigi, mallaryny demirgazyga tarap sürüpdirler, ýaşyp başladygam yzyna göç-gon edip, malyny otaryp-suwlap gaýdypdyrlar. Türkmente dek şu güne çenli ulanylýan gyşlag, ýazlag diýen düşünje oguzlardan galandyr. Emma alymlarymyzyň birentegi Oguz ýyldyzlar toplumyna Öküzçe, Göle ýyldyzlar toplumy diýip gönüden-göni terjime edip ýörler. Ol ýyldyzlar Oguz ýyldyzlary, ýyldyzy gösterilen, ýyldyzy galkan halkymyzyň ýyldyzlar toplumy.

■ Oguzlar näme üçin demirgazyga göç edipdirler?

Birinjiden, otluk, ikinjiden, Oguz han mydama ýurdy basyp alanynda, ol ýerdäki baýlyklaryň üstünden barandygy hak. Onsoňam uly döwleti baýlyk bilen üpjün etmek üçin bölek-bölek

oguzlary magdan bar demirgazyk ülkelerine göçürip, baýlyk daşapdyrlar. Tuwanyň paýtagtynyň adynyň Gyzyl, Sibiriň uly oblastynyň adynyň Tümen (gyzyl diýmek), gadym ildeşlerimiz ýakutlaryň ýakut köwleýän oguzlar bolmagy, şol ýeriň adynyň ýakut bolmagy Oguz handan galan zatlar.

Sibirde ummasyz köp ululy-kiçili ýerleriň atlary – gymmatbaha daşlaryň ady.

Sibirde adynyň – "sowur", taýganyň – "taýpançak", tundranyň – "doñdurar" ýaly türkmen sözlerinden gelip çykmagy hem şondan. Ýone gynansak-da, biziň pikirimizce, taryhy töwerekleyin öwrenmäge mümkünçiligi bolmadyk alymlarymyzyň bir topary Orhon-Ýeniseý (Ene saý – ene derýa) ýazgylarynda gadymy aslymyzdan alamat tapyp, "Türkmenler gadym zaman şol ýerlerde ýaşapdyr" diýip, dessine başgaça netije çykardylar. Ýok, biziň ata-baba mesgenimiz Ýeniseý derýasynyň ýakasy däl, ol ýerde döwleti baýlyk bilen üpjün etmek üçin giden bir bölek ildeşlerimiz "komandirowkada" ýaşapdyr, ine, şol taryhy ýazgylar magdançy ata-babamyzdan galan alamatlardyr.

Sibirde onlarça maýda halklar bar, olaryň aglabasy biziň gadymy dilimizde gepleýärler!

Men ajaýyp ýadygärligiň gapdalynda durup syn edýarin. Kuwwatly Öküz-Oguz dünýäni göterip dur. Bir zamanlar dünýäni göteden Öküz – Oguz ýaňadan silkindi, ýaňadan galkyndy-da, ol ogzuň neslinden bolan beýik ýigiduň – Beýik Serdaryň, Saparmyrat Türkmenbaşynyň dünýä gelendigini, oguzlaryň – türkmenleriň ata-baba şöhrata ýetjekdigini dünýä ýaýyp dur.

► GÖROGLY BEGIŇ KELLESI

Garaňky hem ýowuz taryhdan türkmen halkyny Görogly beg alyp çyksa, türkmen halky hem taryhdan "Göroglyny", beýik eposy alyp çykdy.

■ Görogly beg bolupmy?

Taryhçylar bu örän ýontem soragyň daşynda köp heläk bolýar. Görogly beg bolupdyr! Özem bir däl, on däl, yüzlerce! Yüzlerce Görogludanam dana halkymyz beýik eposy dünýä berýär.

Görogly hakdaky rowaýatlar dünýäniň ençeme ýurtlaryna ýaýrapdyr, häzirem "Görogly bizdendir" diýip ýören halk gaty köp, ýone beýik bir kanun bar, aýdaly "Leýli we Mejnun" sýužeti geçmişde dürli awtorlar tarapyndan elli-altmyş gezek ýaňadan ýazylypdyr. Şekspiriň dünýä belli tragediýalarynyň sýužeti döwürdeşleri, ondan ozalky awtorlar tarapyndan telim ýola ýazylyp şyrrygy çykan sýužetler. Emma dünýä diňe Şekspiriň tragediýasyna baş egýär. Şu setirleriň awtory mundan on-on iki ýyl ozal "Görogly" eposy bilen keselletti, sözüň doly manysynda keselletti. Şol döwürler men ozalky SSSR halklarynda bolan "Görogly" kitaplarynyň ählisini tapyp, okap gördüm. Şonuň üçinem gaty ynam bilen aýdýaryn. Biziň "Görogly" eposymyz ýaly beýik epos dünýäde ýok. "Görogly" eposy bilen dünýä boýunça ýazylan romanlardan diňe Serwantesiň "Don Kihotyny" deňeşdirmek bolar. Goý, islendik halj öz eposyny öwübersin, ol halka öz eposyndan güýçli epos ýokdur, ýone, ynha, nesip bolsa "Görogly" eposmyzyň bagty çuwüp, ýakyn ýyllarda iňlis, rus we gaýry dünýä dillerine terjime ediler weli, şonda belli bolar, onuň dünýä derejeli ruhy gymmatlykdygy.

Bir ýola Ahmet neresse (zehinli alym Ahmet Bekmyradow): "Görogly" eposy batyr, edermen Görogly hakyndaky eser däl, ol türkmen bedewi hakynda döredilen epos" diýipdi.

"Görogly" eposy deňsiz-taýsyz türkmen bedewi hakyndaky eser.

"Görogly" eposy türkmeniň örän ince aýdym-saz sungaty hakyndaky eser.

"Görogly" eposynyň geçmişdäki ýüzlerçe gahrymançılık eposlaryndan artykmaç tarapy – Görogly beg baran ýerini ýumrup ýoren kemçiliği ýok gahryman däl, janly gahryman. Ol – adam. Şonuň kemçiliği-de ýok däl. Ýone Görogly kemçiliği bilen hem beýik.

Dünýä edebiýatynyň öz kanunlary bar: gaty gadym geçmişde ähli eserler hudaýlar hakynda döredilipdir. Soňraky geçmişde hudaýlar ornumy beýik şalara beripdirler, eserler şol salary hakynda döredilip, olary hudaýlaryň derejesine göteripdir. "Görogly" eposynda tersine, Görogly adam derejesine göterilen gahryman.

Şeýlelikde, biziň ajaýyp hazynamyz bolan "Görogly" eposymyz goç ýigidiň, bedew atyň, gudratly aýdym-sazyň jemlenmesi! Beýle ideal jemlik özge adybır eposlarda däl, dünyäniň edebi mirasynyň getiren ajaýyp eserlerinde hem ýok.

"Görogly" eposynyň deňsiz-taýsyz eserdigi subutnama mätäç däl bolsa gerek. Men türkmen halkyna "Görogludan" galan beýik tymsal, beýik sapak barada kelam agyz aýtmakçy.

Bir ýola şahyrlar Atamyrat Atabaýew, Amannazar Aşyrow, Akmyrat Şir dagymyz belli magaryfçy Ata Akbäbäniň öýünde aýdym-saz etdik. Zandy gowy ýigit, Ata bizi gowy garşylap, hezzet baryny etdi, hatda ynjalykly oturyp bilmezler diýip, ejesiniň näsagdygyny hem aýtmandyr. Gije üçlerde aýdymçymyz Atajan gyzdy. Ince lirik, zehinli şahyr Atajan Annaberdiýewiň ussat akkerdeonçy-aýdymçydygyny köpler bilyän däldir. Atajan garasu bolup, öz göwresiçe bar akkerdeony iki ýolup taşlaýjak bolýardy. Ol özüniň gowy görýän aýdymyna ýetdi. "Görogly" eposyndan "Ýene geldiňmi?" aýdymny onuň öz aýdyşy bardy. Ol şol aýdyma ýetende garrap, tapdan düşen Göroglynyň obadan başyny alyp, gara daglara özünü atyşy, mertlik bilen peri aýalyna rugsat berşini örän inçelik, örän duýguçyllyk bilen gürrüň berdi. Kimem bolsaň, ölüm agyr. Ynha, Agaýunus Göroglynyň ýanyna gaýdyp geläýýär. Görogly hoş bolup, horran bolup dünýäni unudýar.

Atajan "Ýene geldiňmini?" aýdyp boldam welin, uly jaýyň zalyndan aýallaryň horkuldysy çykdy. Aýallara-da özüňiz belet, biri horkuldap bilse, beýlekileri möñňürip, yzyny alyp göterýär. Boldy bir yzanda-çuwanlyk. Ata Akbäbe ejesine bir zat bolandyr diýip, atylyp çykdy, bizem yzy bilen! Görsek, Atajanyň aýdymny diňlemek üçin zala baş-alty aýal üýşüpdir, hatda kesel ejesem. Ol görgüliler Göroglynyň bir pursatlyk bagty üçin aglaýan bolsalar nätjek!

Men şu ömrümde "Görogly" eposynyň şahamçalaryny aýdýan onlarça bagşyny diňledim, olaryň hemmesindenem bir soragy hökman soraýardym. "Göroglynyň ölümü" şahamcasyny aýdyp bilyärmiň? Ählisi bilyär, ählisem aýdyp bermeýär ýone!...

"Göroglynyň ölümünü" aýdyp berip, halkyň ruhuny ölçürmeli däl, emma bagşy bolsaň, ony hökman ýatdam biläýmeli! Şägirdiňe

öwretmek üçin... Bu agyr pajygaly şahada beýik bir týmsal ýatyr: duşmanlar ahyry Görogly begi öldürip, kellesini alyp gidýärler. Il-halk bolsa üýşüp, Görogly begi matam tutup jaýlaýar!

Aşgabatdaky "Mekan" köşgünüň öñündäki diwaryň yüzüne daş bezeg işlerini dünýä belli heýkeltaraş Ernest Neizwestnyý ýerine ýetirdi. Ol daşary ýurda geçeninden soñ, "Men antisowet ideýalarymyň birentegini Aşgabatda ýerine ýetirdim" diýip, "Mekan" köşgünü salgy berýär. Şondan soñ onuň daş heýkellerini ýykjak hem boldular... Siz şoňa baryp syn ediň, örän kuwwatly, gollary çykyt-çykyt bir adamyň daş heýkeli bardyr. Ol SSSR-iň simwoliki keşbi, ol durşuna güýç, kuwwat, emma beýnisi ýok. Kelläniň beýni ýerleşýän ýeri ýok! Ernest Neizwestnyý örän güýçli ýowuz imperiýanyň uly aýybyny – beýnisiniň ýokdugyny beýan etdi.

Beýik eposymyzda bolsa, biziň özümüz Göroglynyň başyny çapyp, alyp gidendiklerini aýdyp, okap, diňläp ýörüs! Sebäbi näme? Sebäbi soňky ýedi-sekiz yüzýyllykda bu kuwwatly, alaeman, çaparman, dana türkmene beýik Serdar duşmady!

Adam aýybyny ýaşyrýar, halk hem adam ýaly! Halk hem öz aýybyny ýaşyrmak bilen! Emma biziň halkymyzyň beýikligi şu aýybyny ýaşyrmaýar: "Ynha, türkmen ogullary, siz başsyz halk, haýsynda gaýrat bolsa, eýe çyk başsyz halka!" diýýär.

Türkmenistana XIX asyrda gelip giden iňlis rewolýusioneri, žurnalisti O.Donowan: "Bu halkyň serdary duşsa almajak galasy ýok, döretmejek siwilizasiýasy" diýip, rast aýdypdyr!

Geçmişsi beýik halkyň Geljeginiň hem beýik boljahy ikuçsyzdır.

► TARYHDAN SÖZ AÇSAŇ...

Taryhdan söz açsaň, köp zat aýdyň bolýar. Men türkmen halkynyň beýik halkdygyny bilýärin, sen bilýärsiň, ol bilýär. Biziň beýik halkdygymyzy bilendigi üçin gyzyl imperiýa taryhymyzy bizden ýetmiş ýedi gapynyň aňyrsynda bukop gezdi!

Muny biz, tüdkmenler, özümüz aýtman, başga milletler aýtsa, has ýerine düşýär! Hudaýa şükür, Ibn Batuttadan başlap, Wamberä çenli, Gerodotdan başlap, Şekspire çenli bu ýurda

gelen jahankeşdeler türkmen halky, türkmen ýurdy hakynda ajapdan ajap sözleri aýtma kemini goýmandyrlar! Emma hazır biziň özümüz hem aýtmalydyrys, çünkü, tutuş bir asyrlap bize beýiigimizi aýtmak beýlede dursun, "Siz çarwa halk, çarwa halkyň taryhy-da bolmaýar, siwilizasiýasy-da, çarwa halk malynyň yzyna düşüp ýören halk bolýar" diýip, gaty köp kemsitdiler.

Şahym, şahym, şu paýhasa düşüngin:
Eger gul eýlejek bolsaň türkmeni,
Öni bilen ony atdan düşüriň!

Hawa, geçen asyryň ahyrynda bizi atdan düşürdiler, diňe atdan däl, beýik taryhmyzyň üstünden düşürip, gowaçaly peliň içine geçirdiler! Biz nije ýyllap gowaça meýdanynda ýaşadyk, pikir etdik, gul bolduk! Men beýik Serdarymyz Saparmyrat Türkmenbaşynyň türkmen halkyny ýaňadan beýik taryhynyň üstüne mündürjek bolup edýän tagallalaryny ikelläp goldaýaryn.

Gowaça meýdanyndaky halkyň pikiri ýylyň ahyrynda beriljek ujypsyz girdejiden aňryk geçmeyär!

Taryhyň üstünde durýan halk bolsa, hökman beýik geljegi hakynda oýlanýar.

Ýene "Görogly" eposmyza ýüzleneliň! Görogly begiň atasynyň adyna üns beriň: Jygaly beg!

Başy Jygaly beg!

Jygaly beg Göroglynyň başyny goramak üçin Hüñkar şanyň ýurduna barýar. Gulluk etjekdigini aýdýar. Şonda Hüñkar şa: "Ine, bir bölek galtamanyň, alamanyň hany" diýip, onuň üstünden güljek bolanynda Jygaly beg, alamanyň, galtamanyň kyrk, elli bolýandygyny, türkmeniň bolsa kyrk-elli müňden hem köp halkdygyny, halkyň bolsa galtaman bolmaýandygyny janygyp aýdýandyr.

Jygaly beg – türkmeniň nobatdaky patyşasy, soltany! Ol garrap Adybege ornuny berýär. Adybeg ölýär. Şu ýerde eposmyzdan beýik bir sapaga bagşylar üns bermeýärler! Jygaly begiň ornuny tutjak ogul ýok. Genjim oglı – adyna üns beriň, baýlyk, genç üçin dünýä talap bolup gidýär. Epos baýlyga göz diken adamyň

patyşa bolup bilmejekdiginı aýdýar! Bagşylar Jygalynyň Mömin oglunuň hem kemli, gözü şully, gyz berilmeýän oýnatgy derejesinde suratlandyrýarlar. Bagşylaryňky düşnükli, olar eposy gyzykly sdip, diňleýjisini güldürmelem ahyry.

Aslynda Mömin beg – musliman adam. Ol Hudaýly adam, ol gylyçgalkan göterip, uruş etjek adam däl. Ol dindar! Diňe muslimançylygy, dini birinji orunda goýan adamyň patyşa bolup bilmejekdigi üçin döredilen obraz ol!

Patyşa bolmak üçin başyndan, malyndan, janyndan geçip, özünü orta atan adam gerek! Gördüñizmi, bagşylaryň güldürmek üçin ulanýan iki obrazynyň aňyrsynda nähili beýik parasat ýatyr!

Biz bir asyrlap, egni gysyk, ruhy öcük gezdik. Şonuň üçinem biz Watanymyzy geçen asyryň haky üçinem söýmelidir. Garaşsyzlygy, Özbaşdak Türkmenistany görmedik atababalarymyzyň haky üçin söýmelidir. Biziň üçin Watandan beýik keramat bolmaly däldir, çünki, Watana kiçijik däl-de, uly söýgi zerurdyr!

Bir gün Ýazyjylar birleşiginiň jaýynda Gurbandurdy Gurbansähedow bilen pete-pet gabat geldik, ol şol mahal orunbasardy. Golumdan tutup, arka tarapdaky aýmançalu howla çykardy. Golaýda çykan kitabymy okandygyny aýdyşdyryp, ruhumy göterjek baş-üç ýagşy sözler oklaşdyrды. Haýsydyr bir batyrgaý pikir aýdýan goşgym hakynda öz belliklerini aýdyşdyryp başlady.

Gurbansähedowyň ýazyjylygyndan adamçylygy uludy, onda hakyky türkmene mahsus onlarça häsiyetler bardy. Biz entek ýaňy özgeleriň döredijiliginı okap ýörkäk, Gurbandurdy aganyň nä güne düşeninden habarym bardy. Onuň "Türkmen sen" goşgusyndaky "At üstünde kelle kesen türkmen sen!" diýen ýaly setirleri üçin tas öz kellesini kesipdiler. Häzir ol şol wakany ýatlaman, meniň gamymy iýip, gipi daşdan aýlap, hatyrjem bolmagy ündeýär:

– Aý, oylan, Nobatguly, sowet hökümetinin yzyna gaýdaýdygam bardyr! Haşal oty ösdürip-ösdürip, soňundam köki-söki bilen sograýmasam bardyr. Hä, hawa, ine, şol mahal arkanda durjak türkmen tapylmaz!... Ägä bol, üç adam bolaga-da jemlenip, "Partiýa guramasy biz" diýip bir kararjyk çykarar welin, onsoň

ol kararyň öñünde durup bilen adam bolmaz! Otuzynjy ýyllar sosialistik realizm metody täze bir döredijilik metody hökmünde diňe sosialistik ýurtlarda däl, daşary ýurtly ýazyjylaryň arasynda ýaýrady. Bu metod emeli metoddy. Her kim edebiyata özüce düşünýärde, her edebiyatçy, tankytçy özüce düşündirýärde. Türkmen sowet edebiyatynda bolsa muňa Kompartiýanyň kararlaryny durmuşa geçirirmek üçin halka zerur wagyz edebiyatyny döretmek diýip düşündiler! Şahyr Juma Ilmyradow gaty gowy adamdy, goşgyny hem kän ýazyp ýören adam däldi. Haýsydyr bir goşgusyna türkmen nakyly düşýär: "Belent çykar barly öýüň tüssesi!"^[1] Şol nakyl üçinem onuň gören görgüsini Hudaý saklasyn!

Şeýle döwür boldy, Watanyň söýmäge rugsat bermediler! Sebäbi seniň Watanyň ýokdy! Seniň Watanyň Türkmenistan däldi, seniň watanyň SSSR-di! Seniň diliň türkmen dili däldi, seniň diliň özge dildi!

► GARYN FILOSOFIÝASY

Ynsanyň garnyndan ýüregine çenli bir garyş, kellesine çenli iki. Emma adamzat öz taryhyň müňlerçe-müňlerçe ýylynda garyn filosofiýasından ýokaryk galyp bilmän gelýär. Gowy iýmek, gowy geýmek, beýläñe basmak, "bäş günlük ömre yüz ýyllyk tetärik edinmek" – Garyn filosofiýasy!

Oglankam bir türkmen güjüğini tutdum. Entek ol ulalmanka, kakam pahyr: "Oglum, munyňdan it çykma, berip goýber gerek lä" diýdi. Men sebäbini soradym. Ol:

– El ýaly çörek berdim, iýdi. Ýene berdim. Iýen ýaly etdi, soňam äkidip gömüp geldi. Güjükkä aç saklanyp, ertesini gaýgy etmegi öwrenipdir. Indi muny näçe gowy saklaber; öz doýany bilen gözü doýmaz! – diýipdi.

Garny aky doýrup bolar! Gözi aky Hudaý hem doýrup bilmez! Pyragy aýtmyşlaýyn, her gözünüň hanasyna ýeriň ýarym şaryny goýsaňam doýmaz!

SSSR-iň filosofiýasy şeýledi: Gaty aç hem etmeli däldi, doklugyndan gagırýänem bolmaly däldi! Garyndeňlikdi. Aýlykdan aýlyga – durmuşyň bar manysydy!

Bi gulçulyk diýleninde "Spartak" kinosyndaky gadymy Rim hem Ýunan gulçulygyny göz öňüne getirýärис. Aýagyna zynjyr urlup, goluna kerki berlip daş köwläp, dynç günleri biri-biri bilen gladiatorlar söweşinde ölüşyän gullar bir hili gullar. Ondan müñ ozal gadymy Babylda (Wawilonda) rowaçlyk alyp, Gündogar ýurtlaryna ýaýran "Külbeli gullar" başga hili gullar! Babylda her kim öz guluna öýlenmäge, külbe edinip çaga-çuga öndürmäge rugsat beripdir, ýöne onuň aýalam, çagalaram hojaýynyň guly bolmaly eken!

SSSR-de-de edil şeýledi. Biziň respublikamyz bolsa has hem eýmenç şertlerdedi. Çagalardan gojalara çenli hemme gowaça meýdanynyň içinde! Yaş çagaly gelinlere çenli bäbeklerini bakja tabşyryp işlemeli. Bakjadaky aýalyň tutuş brigadanyň çagasyny emdirem wagtlaram bolupdyr, sebäbi onuň özem ýaş çagaly! Ol – kimiň çagasy, parhyna däl. Sen çagaňy del aýala emdirtjekmi, dälmi ony senden soraýan ýok! Daşy gurap-guramanka çagalarymuz pagta meýdanynda. Talyplara çenli. Käte bir aýlyk hakyňy köpeldýärler, emma beýle tarapdan bilníksizlik bilen bahany hem göterip goýberýärler. Özem etjek işiňi edip bilmeseň, gitjek ýeriňe gidip bilmeseň ýeriň, suwuň bolmasa gulsuň-da!

Häzir biziň döwletimizde ýekeje bökdencilik bar bolsa ol hem sowet döwründen galan gulçulyk psihologiyasydyr, garyn filosofiýasydyr! Indi ol sowet psihologiyásyndan saplanmak gerek.

■ Spartagyň dünýäni sarsdyran gullar gozgalaň näme diýip ýeňildi?

Ýonekeý sebäbi bar! Gullar demir zynjyry syndyrmagy, gul eýesini öldürmegi oñarýar, ýöne azat bolup, özbaşdak ýaşap başlamany oñarmaýar, sebäbi ol eýeli ösen! Ol görkezme bilen ýasan!

Gadymy Rimin genial filosofy bolan Aristipp bilen ýene bir meşhur filosofy gul edip gul bazaryna satmaga çykarýarlar. Hudaý ýaly dünýäniň depesinden seredip oturan filosof Aristipp:

– Kime akyldar, dana hojaýyn, arkadag gerek bolsa, meni satyn alsyn – diýip gygyrýarmyş, tersine ýanyndaky filosof bolsa, hapa bolup, gözýaş edýärmiş. Şonda Aristipp oña: "Namart bolma!" diýip gatyrganypdyr. Beýleki filosof:

– Aristipp, sen gul edilip özge ýurtda satylýarsyň! Seniň halyňa düşünip bolýar. Ynha, meni öz Watanynda gul edip satyp otyrlar, men oña neneňsi çydaryn – diýipdir.

Ikinji filosofyň ýagdaýy biziň sowet döwründe düşen ýagdaýymyz. Keseki ýurda ýesir düşseň, gul edip satyp hem bilerler, öldürip hem. Sebäbi sen mysapyr! Emma öz ýurdunda gul bolsaň...

Adamyň gara garny pikirlenip başlanynda onuň beýnisem, garagam, gulagam gapylýar. Ol lukma bilen mertebesinem, adamçylygynam, ar-namysynam ýuwdup goýberýär. Beýle adamlar adam däldir, mahlukdyr!

Adamyň bili ýaly mähnet agaçlary soğrup taşlap goýberýän pil bir düwür gant üçin arena çykyp, maýmyn oýnunu görkezýär!

Derelerde-zawlarda arlanynda janly-jandary amana getiryän arslan-şır cepiksije gyzyň berjek ýeke lukma eti üçin otly halkadan towusýar! Asmanyň ýaraşygy laçynlar bir lukma göş üçi eldeki bolup, özi ýaly janawarlaryň ganyna galyp, awça tutmaga kömek berýär!

Biz nebsini ýuwdan däl, nebis bizi ýuwdupdyr!

SSSR zamany öz dilini terk edip, hökmany döwlet dilinde gürle diýip dyzap durýan ýokdy! Ýöne döwlet dilinde gürläp, ata-baba dessurlary ýok edip, gerek ýerinde dabaraly gürläp bilseň wezipe berilýärdi, wezipäň bolsa, birneme ilden gowy iýýärdiň, gowy ýasaýardyň! Sähelce gowy iýmek üçin watanyňdan geçmek jenaýat!

"SSSR zamany gowy ýasaýardyk!" diýýän adamlar gara garnyň adamlary! Watanyň bolmasa, erkiň bolmasa – bala batyp ýaşanyňda näme!

Türkmen aga: "Meniň garyp çatmam bar, arkan düşüp ýatmam bar!" diýip, öz erkinligini hemme zatdan beýik görüpdir ahyry! Kesekiniň gapysynda dok ýaşanyňdan, öz garyp çatmaňda aç ýasa. Kenganda şa bolanyňdan, öz iliňde geda bol!

Men bir ýaşulyny tanaýan: ogulsyz-gyzsyz bende. Ozal ol türme

gözegçisi bolup işleyärdi. Garaşszlyk alaýan döwürlerimiz on-on baş tussagy ýatymlyk äkidip, bir obýektde işledýän eken. Türkmenistanyň Garaşszlygyny dünýä jar eden günü ol:

– Ýigitler, şu gün ählimiz, sizdm, menem tussag däl! Erkin döwletiň erkana ogullary! Garaşsz ýurdumyza uzak ýaş diläliň – diýip, buýsanç bilen seslenipdir.

Garaşsz döwletiň, Baky Bitarap döwletiň gadyryny bieleliň! Şondam beýik mukaddeslik ýokdur!

► BAÝLAR BEG ÇYKSYN!

Yetmiş-segsen ýyl baýlara gargap, tankytlap göwün solpusyndan çykyldy. Ynha, indi biziň birentegimizde baýlygyň köp bolsa baý diýilýändir diýilýän düşünje ýasaýar. Arada bir üýşmeleňse biriniň gaty baýandygy hakynda gürrüň etdiler, gep salgyndan çen tutsaň, ol baýan adam daşary ýurtlara gidip lomaý haryt getirip, satdyryan eken!

Beýle adamlara türkmende baý diýilmeyär, olar söwdagärdir, täjirdir, emma baý däldir!

Baýyň öz derejesi, mertebesi bolýar!

Meniň ejem pahyram, kakam pahyram garyp düşürilen baý çagalarydy. Sürgünem görüp diler, jepa-da çekip diler. Kakamyň SSSR atly döwletimizden ölinçä içi sowaman geçdi. Olar geçmişde "Aýgytly ädimdäki" Gandym aga ýaly garybyň bolmandygyny nygtaýardylar. Baýlar öz ilen-çalanlary bilen, ýakynlary bilen hatar tutup oturýar eken. Öz ýakynyna iş tapyp bermek, oňa maşgalasyny dolamaga kömek bermek baýyň jana-jan borjy bolupdyr, hatarynda gaty bir garyp bolsa, ol baý üçin namys bolupdyr.

Asyl baý bolmak üçin uly baýlygyň hojalykda üç arka aýlanmagy hem zerur bolupdyr. Üç arkadan soñ baý çagalary dokmäde, göwni, kalby dok baý bolýar.

Geçmişdäki baýlaryň asyllysynyň matlaby diňe beýläñe baýlyk basmak däl-de, beg çykmak bolupdyr. Olar öz çagalarynyň beg çykmagy üçin gaty ýokary terbiye beripdirler. Şeýle baýlar, baý ogullary diňe öz obasynyň däl, ýurdunyň ykbaly bilen ýasaýan adamlara öwrülipdirler. Şeýle baý, heý, öz oglunyň

täjirlik etmegine ýa bolmasa kazylyk etmegine ýol berermi? Emma hazır başga: "baýlaryň" aglabasy çagasyň eýdip-beýdip ýuridiki fakultete ýa bolmasa bank işlerinde işlär ýaly Halk hojalyk institutyna okuwa salýarlar. Bu proletar zamanыndan galan göýdük psihologiya: Ýurist bolsa, prokuror bolsa, sudýa bolsa hor bolmaz! Ýa bolmasa ogluna inomarka äberip, köşk ýaly jaý gurup bermek hem moda!

Ol nähili baý bolýar, eger ol baý haluna oglunyň-gyzynyň kazy bolup, para almagyny isleýän bolsa?! Ol nähili baý bolýar, baýlygy saklamany, köpeltmäni, baýlygy işletmäni öwretmän, "Bar jalaýlyk et" diýyän bolsa!

Allatagala sylap baýlyk berdimi – diýmek, seniň öňünde baýlygyň birnäge borçlary hem ör boýuna galar! Baýmyň – ýurda eýe çyk! Zawod gur, fabrik gur, ildeşleriň üçin iş ornunuň döret!

Sosializmiň müňlerçe-müňlerçs gerekmejek kärhanalary bardy, ýurt şol mahalam bilyärdi, şol edaralaryň gerekmejek edaralardygyny. Emma işsizler ors bazarynda çigit çigitläp, hepbesizlik edip ýörmesin diýip açylypdy. Şol gerekmejek edaralar ýurdy garyp düşürdi, tozdurdu. Indi şol işsiz adamlaryň zähmetinden peýdalanyl, öz işini ilerleder ýaly kärhanalary açyp, zawod-fabrikler açmak baýlaryň wezipesi! Baýlygyň sweýsar bankynda goýmak – baýlyk däl, hatda ol öz mähriban döwletiňe kast etmek!

► BAÝLAR ÝURDUŇ YKBALYNA EÝE ÇYKMALY!

On sekizinji-on dokuzynjy asyr rus taryhyny, rus edebiýatyny bilmeýän az-azdyr. Şol edebiýardan bir zada ünsüñizi çekeýin. Zawod eýesine, fabrikanta, pomeşiklere, millioner baýlara öz çagalaryny harby gullukçy etmek mertebe bolupdyr. M.Ý.Lermontowdan başlap, aglabu rus klassyk ýazyjylary baýyň çagasydygyna seretmezden, harbydyrlar. Şol zaman rus klassyky edebiýatynyň öñe çykaran gahrymanlarynyň aglabasy harby adamlardyr. Emma bizde sähel özünü oñaran oglunuň harby bolmagyny-ha beýlede dursun, hatda eýdip-beýdip harby gullukdan – watan öñündäki mukaddes borjundan alyp galjak

bolup ýörler! Bu aýyp! Garyp bir hupbulwatan bolsa, baý iki hupbulwatan bolmaly! Eger baýlar, wezipeli adamlar öz ogullaryny-agtyklaryny harby gullukçy etseler, geçmiş dili bilen aýdanymyzda beg çykarsalar – onda Türkmenistanda harby gulluk borç bolman, beýik mertebe bolar!

Goý, biziň baýlarymyz baýlygyň eýesi – Genjim bolmasyn, baý bolsun!

Goý, türkmen baýlaryndan begler çyksyn!

* * *

Ýigriminji asyrda dünýäniň proletarlarynyň millionlarçasy birleşip, döwlet agdaryp, baýlary talap, ganyň üstünde kuwwatly döwlet gurdular, şol döwletem segsen ýyl hem ýaşap bilmedi. Syýasatçylar onuň yüz-de bir sebäbinи çykardylar, ýöne hiç birem kesekiniň baýlygynyň esasynda ganyň üstünde gurlany üçin gyzyl imperiýany synandyr öýtmediler!

Kesekiniň bedibagtgynyň üstünde öz bagtyň gurup bolmaýar.

Haram baýlyk proletariata-da nesip etmedi, olaryň kuwwatly imperiýasyna-da.

Ýaşuly adamlaryň "baýlygymy döwlet diýip berewer, Tañrym" diýip edýän doga-dileginiň mazmunyna ýaşuly bolup düşünýärsiň!... Sowet imperiýa synyp, baýamaga rugsat berildi. Baýamagyň ýollary arçalyp ýerden-suwdan jyda düşürlen halkymya ýer, suw murra-mugtuna berildi. Döwlet emlägi kem-kemden hususy emläge geçip başlady. Eýýäm uly-uly baýlar döredi. Dana halkymyz "Gyrađeňlikden Hudaý saklasyn" diýyändir. Baýlar hem döresin, begler hem. Baýamaga ýol berlenine ýaňy on ýyl bolup barýar, emma eýýäm "Pylany baý garyp düşüpdir" diýip hem eşidilýär.

Ol nähili beýle!

"Baýlyk eliň kiri, geler, geçer" diýlenimikä?

Meniň pikirimçe, şu arada baýap, eýýäm garyp düşüp ýetişyän adamlaryň bir hatasy bar: olar baýlyga özünü taýynlap bilmändirler! Haram keýpi-sapa, neşe, der dökülman gazanylan baýlyk, köki ýok baýlyk gelipdir-geçipdir!..

Bir jöhít: "Eý, Alla, meniň lotoreýa biletime "Wolga" utdur"

diýip, Hudaýyň halys ýüregine düşüpdir. Hudaý çydaman:

— "Wolga" utduraýyn, ýöne sen ilki lotoreýa bir edin — diýenmiş!

Baýlygyň gözli çeşmesi bolsun! Onsoň daglarda kiçijik çeşmejiklerden bulaklaryň, çaylaryň döreýsi ýaly baýlyk, döwlete dönüp, derýa bolup akar! Ol çeşmejik näme? Ol çeşmejik — öz işiňi ýola goýmak! Ädikçi ýaly ädik işine şeýle bir ökdeläp, öňüne kişi geçirmeli däl! Haryt öndürýän harydyny dünýä standartyna ýetirip, öňüne haryt geçirmeli däl. Baýlyk bir tarapdan gelip, beýleki tarapdan gideninde hem önem öndüren adam baýamak bilen! Gazanmany öwrenen adam sowmany hem öwrener!

* * *

Asuda, abadan Watanymyzyň topragy keramatdyr. Ol dindara öz namazlygyndan hem ezizdir! Bu erkana toprakda ýaşyl tugumyz peýwagtyna parlaýanca berlen pidalar möçbersizdir.

Men özümize degişli iň bir ýonekeý ýa-da oýa düşmeýän ýitgilerimizi aýdyşdyraýyn. Yetmiş ýyl ýüzläp-ýüzläp ýazyjy, hudožnik, kompozitor, teatr hem kino işgärleriniň üç-dört nesli zähmet çekip, yħlasyny, ylhamyny bagış edip, ömrünü gjeler şem ýaly ýakyp tükedip ýazdylar, eser döretdiler, emma...

Ol eserleriň aglabasy SSSR atly netikaza imperiya bilen taryhyň gatlagyna gitmeli boldy. Şu asyryň içinde türkmen döredijilik işgärleri iki ýola edebiýaty, sungaty noldan, ýaňadan ak kagyzdan ýazyp, döredip başlamaly boldular! Biziň bu ýitgilerimiz hem hele-muçük däldir! Ýone bir zat köňle ynjalyk berýär, biziň mundan buýana ýaňadan, tarp ýerden başlan edebiýatymyz hem, sungatymyz hem öz halkymyz, öz ýurdumyz, öz Watanymyz, öz bagtymyz üçin döredilýär!

Bu örän uly bagt!

Nobatguly REJEBOW,

"Türkmenfilm" kinostudiýasynyň redaktory.

edebiyatwesungat_99

-
- [1] J.Ilmyradowyň "Türkmenistanyň" goşgusy, saýtdaky linki:
<http://www.kitapcy.ga/news/turkmenistanyň/2018-06-30-816>
 - [2] Akmyrat Hojanyýaz "Saýradylmadyk şeýda / Şahyr J.Ilmyradowyň sowet döwründe gören müşakatlary", makalanyň saýtdaky linki:
http://www.kitapcy.ga/news/sayradylmadyk_seyda/2018-10-18-2891

Publisistika